

REZIME

Talas terora koji je pomeo Vojvodinu u 1944–45. godini ugasio je živote hiljada ljudi. Represalije koje su usledile nakon promene imperije su sa osobitom nemilosrdnošću pogodile bačko Potisje, gde je Mađarstvo činilo većinu stanovništva.

Tragična zbivanja XX veka – Prvi i Drugi svetski rat, kao i krvava zbivanja iz 1944–45. – iz temelja su poljuljala egzistenciju ovde živućeg Mađarstva. Nastala situacija je kulminirala masovnim iseljavanjem zbog južnoslovenskih ratova tokom devedesetih godina XX veka i potenciranim negativnim demografskim pokazateljima. Sve to može da objasni u našim danima evidentno izumiranje vojvođanskog Mađarstva koje se u našim danima može iskusiti.

U fokus ove knjige dospao je severni deo bačkog Potisja, teritorija današnje opštine Kanjiža, kojoj pripadaju nasobine Horgoš, Martonoš, Kanjiža, Adorjan, Orom i Totovo Selo.

Sa ovog područja je 1944. nekoliko stotina građana – pretežnim delom onih mađarske nacionalnosti – postalo žrtvama represalija izvršenih posredstvom komunističke vlasti. Zapanjujuća je već i činjenica o broju žrtava, no još je potresnije kada pod mikroskopom pogledamo lične sudbinske tragedije pojedinih žrtava: to je svrsishodan metod za sticanje celovite i objektivne spoznaje o represalijama iz 1944–45.

Ova knjiga donosi 16 ličnih povesti osoba koje su bile pogubljene sa ovog područja. Odabir žrtava nije bio potpuno slučajan: među njih je uvršteno i više takvih osoba koje su predstavljale determinantne ličnosti pojedinih nasobina. Tako su u njega dospela tri katolička sveštenika: župnici Deneš Sabo iz Totovog Sela, Ištvan Virag iz Horgoša i Mihalj Verner iz Martonoša. No zbog toga je u njega uvršten i adorjanski učitelj Antal Bakota, iza kojeg je – usled toga što mu je supruga već ranije umrla – ostalo osmoro siročadi. Njihovo bezrazložno kasapljenje predstavlja školski primer za to kako se jugoslovenska komunistička vlast – u danima nakon neposredne promene vlasti – odnosila prema nacionalnim manjinama: zastraši da bi mogao da vladaš nad njim, goni mu popa i učitelja, a ako ne želi da pobjegne ubij ga!

Među odabrane su dospeli i jednostavni, obični ljudi: oni bez imovine i oni sa imetkom. Pošto su pretežan deo pogubljenih u ovom području činili muškarci, među obrađenim ličnostima se nalazi 15 muškaraca i samo jedna žena. Premda broj žrtava varira po naseobinama, autori su nastojali da obrade po jednu do dve žrtvene povesti iz svake naseobine, pošto se na taj način, posredstvom pojedinih ličnih storija, mogu ispičati i predstaviti i zbivanja koja su se u dotičnim naseobinama odigrala između 1941. i 1944.

Prilikom prikazivanja ličnih povesti pojedinih žrtava autori su gradeći na osnovu raspoloživih izvornika amalgamirali „oralnu istoriju” sa korespondentnim dokumentarnim podacima koji se čuvaju u arhivima. Autori su sve dokumente koji su bili korišćeni kao izvornici vrednovali objektivnom i nepristrasnom kritikom, ukazujući na njihove česte protivurečnosti, nedoslednosti.

Pretežan deo intervjua načinjen je još tokom devedesetih godina XX veka, registrovanjem naracije svedoka koji su tada još bili u životu: jedan deo njih je ranije već objavljen u vidu knjige. Ovi su intervjui – priključivanjem dokumenata koji se odnose na dotične događaje, a koji potiču iz arhivskih istraživanja – u mnogim slučajevima osvetljeni iz drugog ugla i dobili su novo vrednovanje.

Arhivska istraživanja su tekla u dva arhiva: u Arhivu Vojvodine sa sedištem u Novom Sadu i u Istorijskom arhivu Sente.

U Arhivu Vojvodine najveća pažnja je posvećena arhivskom fondu sa oznakom F. 183, koji sadrži zbirku dokumenata Pokrajinske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini sa sedištem u Novom Sadu, a koji su nastali u periodu između 1944. i 1948. U ovom se arhivskom fondu – pored više drugih vrsta dokumenata – čuvaju prijave koje su dostavljene komisiji za ispitivanje ratnih zločina, njeni zapisnici, donete odluke i sačinjeni spiskovi imena.

Događaji koji su se za vreme jugoslovenske vojne uprave zbili na području Senčanskog sreza bili su – zahvaljujući ranijem istraživačkom radu – već poznati, te zbog toga stavljanje u kontekst povesti pojedinih žrtava nije prouzrokovalo problem.

U senčanskom arhivu je od istaknute važnosti bio arhivski fond sa oznakom F. 127, koji sadrži dokumentarni materijal senčanskog Sreskog suda koji je nastao u periodu između 1945. i 1962. U arhivskom materijalu suda naročito su važni bili spisi iz predmeta proglašavanja osoba za mrtve i postupaka za konfiskaciju imovine.

Kao rezultat istraživačkog rada su među sudskim spisima pronađeni i fragmentarno sačuvani dokumentarni materijali vojnog suda: pronađeni dokumenti potiču sa teritorije Senčanskog sreza, a odnose se na osobe koje su u Subotici bile podvrgnute krivičnom postupku pred vojnim sudom.

U senčanskom arhivu važni izvornici su bili i spisi upravnih organa. Među njima se ističe fond sa oznakom F. 132, koji sadrži spise senčanskog Sreskog narodnog odbora u periodu između 1945. i 1959, kao i fond F. 115, koji sadrži dokumente kanjiškog Opštinskog narodnog odbora koji su nastali između 1944. i 1970. U ovim zbirkama dokumenata od velike su važnosti oni dokumenti koji potiču iz 1945, a koji se odnose na prijavljivanje nestalih lica u periodu nakon „oslobođenja”.

Komentar istraživanja saopštava individualna studija – zasebno, prikazom dokumentarnog materijala koji se čuva u dva arhiva. Povesti koje raspravljaju sudbinu 16 žrtava poredane su po abecednom redu.

U studijama, odnosno u povestima koje govore o ličnostima, pomenut je zamašan broj dokumenata iz dotičnog vremena: mađarski prevod dokumenata koji su okvalifikovani kao najkarakterističniji, najvažniji i najzanimljiviji sadrži poglavlje pod nazivom Dokumentumgyűjtemény.

Nedvosmisleno je da su u istraživanim krajevima između 1941. i 1944. zverstva zadesila i Jugoslovene, ali ne u onom obimu u kojem je nakon rata komunistički režim to pokušao da prikaže, odnosno koji bi mogao da opravda nemilosrdnu retoriziju koja je izvršena u jesen 1944, a u kojoj su kao žrtve pali pretežnim delom potpuno nevini Mađari.

Knjiga nastoji da opovrgne gledište po kojem o krvavim zbivanjima iz 1944–45. nisu preostali pismeni dokazi: ti dokumenti postoje i mogu se predložiti sa naučnim

pretenzijama. Autori ukazuju na to da se dok su različiti organi vlasti – upravni organi i organi unutrašnjih poslova, sudovi – međusobno nedvosmisleno govorili o likvidacijama, pred srodnicima i generalno pred javnošću, a zarad „uzvišenih” ciljeva jugoslovenskog socijalističkog društvenog sistema, tokom 50 godina kontinuirano vršilo zamagljivanje, prećutkivanje i zataškavanje događaja iz 1944–45.